

בעשרה מאמרות ובשבעה ימים נברא העולם

מנחם כ"ץ

א

המשנה במסכת אבות (פ"ה מ"א) אומרת "בעשרה מאמרות נברא העולם", אך אינה מפרטת לאילו מאמרות היא מתכוונת.¹ לאמיתו של דבר, בפרק של ספר בראשית לבדו נמצא עשר פעמים "ויאמר אלהים" וגו', אך שתי הפעמים האחרונות אינן מתארות את מעשה הבריאה אלא ענייני ברכה,² וכפי שמעירים כל המפרשים,³ וזה לשונן:

וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹשׁוּ וַיְרֹדוּ בְּדֶגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הָרֶמֶשׂת עַל הָאָרֶץ.

* אני מודה לידידי, פרופ' יוחנן בריאר וד"ר מרדכי סבתו על הערותיהם.

1 ראה גם להלן, הע' 16. על בריאה במאמר ראה לדוגמה ישראל חזוני, "ברכת השיר" – לקט מקורות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 24-25 הע' 86-89.

2 ולדעת פרשנים מסוימים, ציור.

3 ראה מנחם כשר, תורה שלמה, א, ניריורק תש"ט, בראשית פרק א', אות מ', עמ' ט, שם הוא מונה את השיטות השונות בביאור "עשרה מאמרות"; וראה יהודה קיל בביאורו "דעת מקרא", בראשית, עמ' ז הע' 49. ראה גם ד' גולניקין, פרק יום טוב של ראש השנה בכבלי (חלק ב) – מהדורה מדעית עם פירוש, עבודת דוקטור, בית המדרש לרבנים באמריקה, תשמ"ח, עמ' 116-122, שם הוא מפרט בהרחבה את השיטות השונות המפרטות את עשרת המאמרות. גולניקין עצמו מעדיף את ההסבר שבאמת אין עשרה מאמרות אלא "רק שמונה, והתנא באבות השתמש במספר טיפוסי עגול כרי להתאים את המאמרות לשאר ה"עשרה" שם" (עמ' 122). גם מאיר בר-אילן (נומורולוגיה בראשיתית, רחובות תשמ"ד, עמ' 126 הע' 335) רואה בדברי המשנה אילן מלאכותי שאינו מתיישב עם הכתוב. מנגד, ראוי לציין שר' יצחק עראמה, הדרשן הספרדי בן המאה ה"ט, בספרו עקידת יצחק (בראשית, השער השלישי, פרסבורג 1849, כ ע"ב - לד ע"ב), מונה את עשר הפעמים שמופיעה "ויאמר" בפרק א' בבראשית, כולל "פרו ורבו", ו"הנה נתתי לכם", ומתעלם מהכבלי ומבראשית רבה המוזכרים בהמשך המאמר.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נִתְחַי לְכֶם אֵת כֹּל עֲשׂוֹב זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְאֵת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְרִי עֵץ זֶרַע זֶרַע לְכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ. וְלִכְל חַיֵּי הָאָרֶץ וְלִכְל עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְל רֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֵת כָּל יֶרֶק עֲשׂוֹב לְאֹכְלָהּ (כח-ל).⁴

זכור אחרוני התנאים, וכן האמוראים, וגם אחריהם, התלבטו בפירושו המשנה – ראה בדברי התלמוד הבבלי (ראש השנה לב ע"א, מגילה כא ע"ב):

רבי יוחנן אמר: כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם.⁵

הי גינהו, "ויאמר" דבראשית תשעה הווי!

"בראשית" נמי מאמר הוא, דכתיב 'בְּדָבָר ה' שָׁמַיִם נִעֲשׂוּ" (תהלים לג ו).

כלומר, לפי הבבלי⁶ יש רק תשעה "ויאמר" (שאותם אין מפרטים, וראה להלן), וביחד עם התיאור הכללי של תחילת הבריאה, "בראשית ברא אלהים", שלא נזכר בו לשון מאמר, מגיעים לעשרה "מאמרות" שבהם נברא העולם.

גם בבראשית רבה (יז א, מהדרות תיאודור ואלבק עמ' 151) מנסים להבהיר את עשרת המאמרות, ואף מפרטים אותם, ומובאות שם שתי דעות, כדלהלן:⁷

"וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם" (בראשית ב יח).

תנינן "בעשרה מאמרות נברא העולם", ואילו הן:

"בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים" (א), "וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (ב),

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר" (ג), "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם" (ד),

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְוּ הַמַּיִם" (ט), "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׁא הָאָרֶץ" (יא),

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת" (יד), "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרְצוּ הַמַּיִם" (כ),

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּוצֵא" (כד), "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה" (כו).⁸

4 הפסוק מסיים "ויהי כן", וראה על כך להלן הע' 27.

5 ר' יוחנן "מנמק" את ההלכה [כלומר, נותן משמעות להלכה] המובאת במשנה המדוברת על אמירת פסוקים בברכות המיוחדות לראש השנה בתפילת המוסף: "אין פוחתין מעשרה מלכיות, מעשרה זכרונות, מעשרה שופרות" (ראש השנה פ"ד מ"ו). וכן מובא מאמרו של ר' יוחנן "לנמק" את ההלכה על קריאה המינימלית בקריאת התורה: "תני רב שימי: אין פוחתין מעשרה פסוקין בבית הכנסת" (מגילה כא ע"ב).

6 הכוונה ל"סחם" הבבלי הדין במאמרו של ר' יוחנן, הנאמר בשורה הראשונה. וראה להלן בהערה 11.

7 על פי כתב יד המעולה של בראשית רבה, כ"י וטיקן 30, בהשלמת הקיצורים. אך חלקו הראשון (עד "ויאמר אלהים חדשא הארץ") חסר בכתב יד זה ולכן הבאתיו על פי כתב יד וטיקן 60.

8 בראשית א-כו.

ר' מנחם בר' יוסי מוציא "ורוח אלים מרחפת" ומביא "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ אַעֲשֶׂה לוֹ עֹזר כְּנֶגְדּוֹ" (שם ב יח). אמר ר' יעקב בר קורשאי: מאמר נתן לחוה בפני עצמה.

הדעה הראשונה בבראשית רבה מפתיעה מאד: לא רק שאין מובאים עשרה "ויאמר" אלא בנוסף ל"בראשית ברא אלהים", כבבבלי, מונים גם את "ורוח אלהים מרחפת על פני המים". לכן מיד אחר כך ממשיך המדרש ומביא דעה נוספת, וכפי שנראה להלן זו הדעה העיקרית של עורך בראשית רבה:

ר' מנחם בר' יוסי מוציא "ורוח אלהים מרחפת" (בראשית א ב)

ומביא "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ אַעֲשֶׂה לוֹ עֹזר כְּנֶגְדּוֹ".⁹

הדעה הראשונה במדרש רוצה למצוא את כל עשרה המאמרות בתיאור מהלך הבריאה עד היום השביעי (כלומר פרק א'), אך נדחקת מאד בהבאת הפסוק "ורוח אלהים מרחפת". לעומת זאת הדעה השנייה, של התנא ר' מנחם בר' יוסי,¹⁰ מתייחסת לכל תיאור הבריאה, כולל פרק ב', ובפרק ב' נמצא אכן פעם נוספת לשון "ויאמר" – "ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עוזר כנגדו" (בראשית ב יח) – בתחילת תיאור יצירת האשה. כלומר, לדעת ר' מנחם בר' יוסי מאמר עשירי מדבר על יצירת-בריאת האשה.¹¹ פרט זה מבליט המדרש מיד אחר כך: "אמר ר' יעקב בר קורשאי:¹² מאמר נתן לחוה¹³ בפני עצמה".

9 כמובן, הכוונה היא גם להמשך הדברים עד "וַיִּפֶל ה' אֱלֹהִים תְּרִדְמָה עַל הָאָדָם וַיִּשָּׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֶּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָה. וַיִּכְּן ה' אֱלֹהִים אֵת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְרָא אֶל הָאָדָם" (שם בא-כב).

10 תנא, דור שישי, ככל הנראה בנו של ר' יוסי בן חלפתא – ראה שבת קיח ע"ב (לפי הבבלי שם כינויו גם "ורדימוס", כיוון שפניו דומים לוורד). וראה חנוך אלבק, מבוא למשנה, ירושלים ותל אביב תשי"ט, עמ' 233. וראה עליו ר"ן אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים-תל-אביב תשי"ז, עמ' 178-177.

11 ככל הנראה זו גם דעת הבבלי המוכר בתחילת המאמר (אם כי מפרשי הבבלי התלבטו בשאלה זו והציעו רשימות שונות). ראוי לציין שבבבלי הדברים נאמרו בסתם ("סחם" הבבלי), וככל הנראה הם תואמים לדברי התנא ר' מנחם בר' יוסי ואולי מבוססים על פיו. על סתם בבבלי התואם מקורות קדומים, על פי רוב אמוראיים, ראו למשל: ר"ן אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים-תל-אביב תשכ"ג, עמ' 306 ("הסתם שבבבלי... הוא ר' פנחס בירוש"); מנחם כ"ץ, תלמוד ירושלמי מסכת קידושין פרק ראשון – נוסח, פירוש ותופעות עריכה, עבודת דוקטורט אוניברסיטת בראילן, חס"ד, עמ' 275-276.

12 תנא, דור שישי – ראה למשל אלבק (לעיל, הע' 10), עמ' 232.

13 בכל המהדרות (דפוס ומהדרות תיאודור ואלבק): "מאמר נתן לרוח!"

אם נתבונן בפיסקא א' בשלמותה נוכל לראות הן את מבנהו של המדרש והן את ההדגשות שהוא מבליט. כל הדין, כולל המחלוקת, מובא במדרש בתחילת פרשה י"ז, פרשה הדורשת את בראשית פרק ב' פסוקים יח-כא, המתארים את בריאת האשה, ואילו בפרשות הקודמות הדורשות את פרק א' (פרשות א-ט) אין אפילו אזכור למשנה "בעשרה מאמרות נברא העולם" או לדעה זו, בצורה כלשהי. כלומר, הדין המובא בפרשה י"ז הוא רק על פי דעתו של ר' מנחם בר' יוסי, המביא כמאמר עשירי את הפסוק "ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו, אעשה לו עזר כנגדו".

קריאה זו מעניינת ואף מפתיעה. מקובל לראות בתיאור הבריאה בפרק א' ראייה שוויונית של האשה ("ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם"; פס' כז), לעומת פרק ב' המתאר את בריאת האשה כמשנית לאדם – ואילו לפי קריאתו של ר' מנחם בר' יוסי האשה, שנבראה כמאמר העשירי, משלימה את הבריאה כולה.

כשמתבונים בתהליך הבריאה ניתן לראות הדרגתיות בטיב הנבראים: בשלושה ימים הראשונים נבראו הדברים הקבועים, כולל הצמחיה; לאחרים הדברים הנעים: השמש, הירח והכוכבים – ביום הרביעי – ביום החמישי ובתחילת יום השישי נבראו בעלי החיים, ולבסוף, בערב שבת בין השמשות נברא האדם,¹⁴ ולפי התיאור שבפרק ב' האשה נבראה לבסוף. לפי הפרשנות הזו בבראשית רבה, שהמאמר העשירי שבו נברא העולם הוא "ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו, אעשה לו עזר כנגדו", יוצא שהאשה היא שיא הבריאה!¹⁵

ב

אם כך, מה הם "עשרה מאמרות" שבהם נברא העולם, והאם העולם נברא בעשרה מאמרות לפי הנאמר בתחילת ספר בראשית, כפי שנאמר במשנה?¹⁶

14 ראה למשל אוריאל סימון, "פרשת הבריאה בהיבט ספרותי", לקראת שבת – קריאות אישיות בפרשת השבוע, בעריכת הרס אחיטוב וא' פיקאר, עין צורים תשס"ו, עמ' 22-11.

15 אני מדיגיש "לפי הפרשנות הזו של בראשית רבה", וגם זה בהסתייגות מסוימת. כי לפי הנאמר בתורה תיאור בריאת העולם מסתיים במילים "ויקלו השמים והארץ" וגו' (תחילת פרק ב), וברור אפוא שלפנינו מדרש ולא פשוטו של מקרא. נוסף לכך, המדרש כאן אינו מתייחס (ואפילו לא רומז) להדרגתיות בבריאה שהצבעתי עליה.

16 ראה גם אלבק, בפירושו למשנה. בגוף הפירוש הוא כותב ש"בעשרה ציוויים נברא, שעשר פעמים נאמר 'ויאמר' בפרשת בריאת העולם שבתורה (ועיין בהשלמות [עמ' 498-499]).

לפני שנענה על השאלה, נציג תחילה את מבנה הפרשה בתורה (בראשית א-ב דל'17).¹⁷ חילקתיה, לפי פרשנות שאבהיר להלן, לעשרה חלקים;¹⁸ אדיגיש שאין הם תואמים את "עשרה המאמרות".

- [1] (א) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ.
 (ב) והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים.
 [2] (ג) ויאמר אלהים⁽¹⁾ יהי אור, ויהי אור. (ד) וברא אלהים את האור כי טוב ויברך אלהים בין האור ובין החשך. (ה) ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה, ויהי ערב ויהי בקר יום אחד.
 [3] (ו) ויאמר אלהים⁽²⁾ יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים. (ז) ויעש אלהים את הרקיע ויברך בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע, ויהי כן. (ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים, ויהי ערב ויהי בקר יום שני. ויאמר אלהים⁽³⁾ יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה, ויהי כן. (י) ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקנה המים קרא ימים, וברא אלהים כי טוב.

17 כללתי גם את תחילת פסוק ד' בפרק ב' בפרשה הראשונה של הבריאה. בדורות אחרונים נחלקו בשאלה אם פסוק ג' או (תחילת) פסוק ד' הוא טיוס היחידה הספרותית של הפרשה – ראה למשל את הערתו של עמוס פריש 'יגיע כפיך' – יחס המקרא אל העבודה, הקיבוץ המאוחד 1999, עמ' 19 הע' 27), והפנייתו לספרות, אם כי הוא עצמו סבור שסיום הפרשה הוא בפסוק ג'. לעומתו הרב מרדכי ברויאר סבור שתחילת פסוק ד' שייכת לפרשה הראשונה של הבריאה – פרקי בראשית, אלון שכות תשנ"ט, עמ' 60-63. [לעצם הטיעון כמאמר, הכרעה בשאלה זו אינה מעלה ואינה מורידה].

ראוי לציין, שרק עם תחילת הפסוק הזה יש שבע פעמים השורש "ברא" כפרשה, דבר שמחזק את הדעה שבאמת תחילת פסוק ד' שייכת לפרשה הראשונה של הבריאה, ואלו הן: א, א, כא, כז (שלוש פעמים, ביחס לאדם!); ב, ג, וכאמור, פסוק ד'. אם נתבונן, הפועל "ברא" מופיע שלוש פעמים על בריאה כולה, שלוש פעמים על בריאת האדם, ופעם נוספת על בריאת התנינים הגדולים, וכל נפש החיה הרמשת אשר שרצו המים, וכל עוף כנף, יחד (ולא רק על בריאת התנינים כמקובל לחשוב. אם כי ככל הנראה בגלל התנינים נמצא כאן לשון 'ברא') [פרשנים, כולל קסטור, הרואים את פסוק ג' כסיום תיאור הבריאה כמובן אינם מציינים לכך].

18 ראה ספרות נבחרת: ברויאר (לעיל, הע' 17), בעיקר עמ' 55-81; פריש (שם) עמ' 26-19; סימון (לעיל, הע' 14), עמ' 11-22 והספרות המוזכרת שם. חלק מדבריהם מבוססים על דברי מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר בראשית, ירושלים תשכ"ה, עמ' 9-1.

19 הפסוקים סומנו באותיות, והמבע "ויאמר אלהים" במספר זעיר בסוגריים.

מובן מאליו שמעשה הבריאה מאורגן במבנה של שבע²⁰ – ששת ימי הבריאה ויום השביעי, שבו שבת אלהים מכל מלאכתו – אך אפשר למצוא שגם מבנה של עשר קיים במעשה הבריאה. כפי שאפשר לראות, כל אחד מששת ימי הבריאה פותח במילים "ויאמר אלהים" ולאחריהן ציורי; בשני ימים באות המילים פעמיים: ביום השלישי ("ויאמר אלהים חדשא הארץ"; פס' יא) וביום השישי ("ויאמר אלהים נעשה אדם"; פס' כו). יוצא אפוא שמעשה הבריאה מאורגן לפי ביטוי זה בשמונה יחידות,²¹ ועליהן, כמובן, יש להוסיף את היחידה הנוספת, היום השביעי: "וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה". אך לא רק בסוף תיאור מעשה הבריאה יש יחידה נוספת, אלא גם בראשיתה; וכשם שבסוף תיאור ששת ימי הבריאה יש חתימה של יום השביעי, כך יש לפני תיאור זה פתיחה של שני פסוקים: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" וגו' (א-ב).²² כלומר, לפנינו עשר יחידות: שמונה שפותחות ב"ויאמר אלהים" ואחריהן ציורי, פתיחה ("בראשית" וגו') וחתימה ("ויכלו השמים והארץ" וגו').

את המבנה המיוחד של הפרשה, שהיא בנויה על תבנית של שבע ובאותה עת בנויה גם על תבנית של עשר, ניתן להבין ולפרש בצורות שונות, ולא ארחיב על כך כאן. על כל פנים, המבנה הכפול הזה ככל הנראה בא לבטא ולהדגיש את שלמות מעשה בראשית, שלמות הבריאה – הרי גם המספר שבע מבטא שלמות וכמותו גם המספר עשר.²³

20 המספר שבע מתבטא בדרכים שונות, כמפורש על ידי המפרשים. ראו לציין גם שבע פעמים מופיע "יורא אלקים... טוב" בפרשה: בכל אחד מששת ימי הבריאה, חוץ מהיום השני (אם מפני שעדיין לא הושלמה מלאכת המים עד יום שלישי, ואם מפני שכיום הזה העיקר היה בהבדלה, בהפרדה), ופעמיים בימים שלישי ושישי. גם "רקיע" מוזכר בפרשה, וכנראה הדעה בספרות האמוראים ובספרים חיצוניים (ראה גולניקין [לעיל, הע' 3], עמ' 170) ששבעה רקיעים הם, נובעת כמעין מדרש לעובדה זו – ראה חגיגה יב ע"ב: "אמר רבי יהודה: שני רקיעים הן, שנאמר 'הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים' (דברים י יד). ריש לקיש אמר שבעה, ואלו הן: ילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכן, ערבות".
 21 לכל אחת מהיחידות האלו יש גם סיום; ברובן הסיום הוא "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי יוֹם" וגו', ובחלקן המשפט המסיים הוא "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב" (כשברובן שתי הסיימות קיימות).
 22 יום ראשון, כיתר ימי הבריאה נפתח במאמר: "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור" (ג). היום הראשון דומה לשאר ימי הבריאה, וכשם שהימים האחרים פותחים ב"ויאמר אלהים" וציורי, כך גם יום ראשון, בתחילת פסוק ג' "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור". שני הפסוקים הראשונים מהוים יחידה עצמאית. כך גם הבין וקרא את הפסוקים ר' יהודה, האומר שהאורה נבראה תחילה, וזאת בניגוד לדעה המקובלת ולדעתו של ר' נחמיה שם, שהעולם נברא תחילה – ראה בראשית רבה ג א, עמ' 18-19: "ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה א': האורה ניבראת תחילה... ר' נחמיה א': העולם ניברא תחילה".
 23 ראה למשל גב"ע צרפתי, "משמעות המספרים והוראתם הסמלית", אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' 181-184. המספר שבע מודגש הרבה במדרשי התנאים והאמוראים – ראה למשל מ' כ"ץ, "קובצי מאמרים בבבלי – פסקי הלכות או ביוריים אנליטיים", JSIJ 8 (2009), עמ' 1-15, והספרות הרשומה שם.

[5] (יא) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים⁽⁴⁾ תְּדַשָּׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מְזֹרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ אֲשֶׁר זֶרְעוּ בוּ עַל הָאָרֶץ, וַיְהִי כֵן. (יב) וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מְזֹרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ פְּרִי אֲשֶׁר זֶרְעוּ בוּ לְמִינֵהוּ, וַיִּבְרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. (יג) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי.

[6] (יד) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים⁽⁵⁾ יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וּשְׁנָיִם. (טו) וְהָיוּ מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ, וַיְהִי כֵן. (טז) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת הַמְּאֹר הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמְּאֹר הַקָּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֶת הַכּוֹכָבִים. (יז) וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ. (יח) וְלַמַּשָּׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיִּבְרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. (יט) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי.

[7] (כ) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים⁽⁶⁾ יִשְׂרְצוּ הַמַּיִם שֶׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יָעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם. (כא) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִים הַגְּדֹלִים וְאֶת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמֵשֶׁת אֲשֶׁר שֶׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם וְאֶת כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיִּבְרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. (כב) וַיִּבְרָא אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בְּאָרֶץ. (כג) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם חַמִּישִׁי.

[8] (כד) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים⁽⁷⁾ תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ אָרֶץ לְמִינָהּ, וַיְהִי כֵן. (כה) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיִּבְרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב.

[9] (כו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים⁽⁸⁾ נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמְיוֹתֵנוּ וַיִּרְדּוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הַרְמֵשׂ הַרְמֵשׂ עַל הָאָרֶץ. (כז) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. (כח) וַיִּבְרָא אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים⁽⁹⁾ פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹשׂוּהָ וַיִּרְדּוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּי הַרְמֵשֶׁת עַל הָאָרֶץ. (כט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים⁽¹⁰⁾ הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְאֶת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ. (ל) וּלְכָל חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל רֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ, וַיְהִי כֵן. (לא) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וַהֲיָה טוֹב מְאֹד, וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי.

[10] (ב א) וַיִּכְלוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. (ב) וַיִּכַּל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֹאכְתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלֹאכְתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. (ג) וַיִּבְרָךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ, כִּי בּוֹ שָׁבַת מְקַל מְלֹאכְתוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

(ד) אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם.

העיצוב הכפול שלפנינו מבטא הן שלמות מזוית ראייה של שבע, והן שלמות מזוית ראייה של עשר.

ג

לאחר שראינו שגם מבנה של עשר מתקיים במעשה הבריאה, נוכל לחזור ל"עשרה מאמרות" שבהם נברא העולם.²⁴ כפי שצינו בתחילת המאמר, אכן מוזכרת עשר פעמים לשון "ויאמר אלהים" בתיאור מעשה הבריאה שבפרק א', ולאחר שראינו שפרשת הבריאה מעוצבת בעשר יחידות לא ניתן לומר שהזכרת עשר פעמים "ויאמר אלהים" מקריח היא, אף על פי שלא בכל חמופעים אנו עוסקים בבריאה. הפרשה כולה מעוצבת גם בתבנית של עשר (פסוק על תבנית של שבע) יחידות והזכרת ביטוי חשוב עשר פעמים. כפי שהענו, מוזכר עשר פעמים לשון "ויאמר אלהים" בתיאור מעשה הבריאה שבפרק א', אלא שיש הבדל בין שבעה המופעים הראשונים לבין השלושה האחרונים. בשבעה הראשונים הלשון היא "ויאמר אלהים" ובעקבותיה ציווי ("יהי", "יקוו", "תדשא", "ישרצו", "תוצא"), והם עוסקים בבריאת העולם – לעומת זאת, בשלושה האחרונים, הקשורים לאדם, הלשון שונה, בפרט כלשהו. בפסוק כ"ו, "ויאמר אלהים נעשה אדם" – אין לשון ציווי אלא לשון עתיד, וברבים: "נעשה".²⁵ שני המופעים הנוספים גם הם אינם מתארים מעשה הבריאה, אלא מנוסחים ככרכה: "ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו... ויאמר אלהים הנה נתתי לכם" (כח-כט). מלבד ניסוחם ככרכה יש בפסוקים אלה פרט ייחודי נוסף: יש כאן פנייה בלתי אמצעית לאדם, דיבור, דרשית עם האדם: "ויאמר להם אלהים פרו ורבו... ויאמר אלהים הנה נתתי לכם".

24 על קשרים בין תיאור הבריאה לבין עשרת הדיברות לא אדון במסגרת הנוכחית, אם כי חלקם שקופים למדי, במיוחד בדיבר על שבת בספר שמות. לפי שעה ראו: יהודה קיל, בביאורו "דעת מקרא", בראשית, עמ' לט; מאיר מדן, "מאמרות לדיברות", מגדים ג (תשמ"ז), עמ' 63-66. על עשרת הדיברות ועל מבנה הדיברות אני כותב מאמר מיוחד, ושם גם אראה שיש מבנים שונים בעשרת הדיברות – לא רק מבנה של עשר אלא גם של שתיים עשרה (כפולה של שש), וככל הנראה גם מבנה כפול של שש ועוד אחת (כלומר, ארבע עשרה, כפולה של שבע).

25 הרב מרדכי כריאר סבור שהעולם נברא רק בשמונה מאמרות – ראה בריאר (לעיל, הע' 17), עמ' 73, אם כי בדבריו יש גם מעין פירוש גם לדברי המשנה "בעשרה מאמרות נברא העולם". וכך הוא כותב: "בששת ימי בראשית נבראו עשרה דברים... א. האור, ב. השמים, ג. הים, ד. הארץ, ה. הדשא, ו. המאורות, ז. שרץ המים, ח. העוף, ט. חיות הארץ, י. האדם. אילו היה הבורא מייחד מאמר אחד לכל נברא ויום אחד לכל מאמר, היה העולם נברא בעשרה מאמרות ובעשרה ימים, ויום השבת היה ליום האחד עשר. אולם לא כך היה סדר הבריאה; אלא עשרת הנבראים האלה נבראו רק בשמונה מאמרות... וכך נברא העולם בשתי סדרות של ארבעה ארבעה מאמרות, שנבראו בהן חמישה חמישה נבראים". וראה את גישתו בפירוט, בעמודים 73-81.

ניתן לומר, וככל הנראה גם צריך, שמעשה הבריאה לא הושלם עד שבאו פנייה ודיבור אל האדם.²⁶ הבריאה מגיעה לשיאה בבריאת תהליך הדרגתי, האמירה לאדם. מפגש האדם עם בוראו, מפגש באמירה, "אני – אתה", הוא שמשלים את מעשה הבריאה.²⁷ לאור דבר זה מומחש עוד יותר שמעשה הבריאה הוא באמירה, במאמר. בשבע פעמים הראשונות האמירה היא סתמית, ובשלוש האחרונות, הקשורות לאדם, מדובר באמירה שיש בה פנייה ישירה, ובעיקר לאדם. הוא שנאמר במשנה: "בעשרה מאמרות נברא העולם".²⁸

26 יידי פרופ' יוחנן בריאר העיר לי על הביטוי "ויהי כן" הנאמר בסוף תיאור מעשה הבריאה, בסוף פסוק ל', לאחר הפנייה לאדם. שמקומו "הטבעי" היה אמור להיות בסוף פסוק כ"ז, בעקבות בריאת האדם. לפי פירושי אין צריך להידחק בפירוש הביטוי "ויהי כן" במקומו הנוכחי, כדרך רוב המפרשים; וראה לעיל, הע' 4.

27 ולא מקרה הוא שגם בפעם הראשונה, "נעשה אדם" יש פנייה לאחרים, אם כי לא מפורש למי הכוונה. על "אני – אתה" ועל חשיבות הדרגתית ראה מ"מ בובר, בסוד שיח – על האדם ועמידתו נוכח ההווה, ירושלים תשכ"ד, במיוחד בפרק "אני ואתה", עמ' 3-103.

28 ככל הנראה בהמשך לדברי המשנה נוצר גם מאמרו של רב (חגיגה יב ע"א, מובא על פי כ"י מינכן 6; אין שינויים משמעותיים לעומת הרפוס): "אמ' רב זוטרא בר טוביה אמ' רב, כעשרה דברים נברא העולם; בחכמה בתבונה ובעת, כח ובגבורה ובגעה, בצדק ובמשפט, בחסד וברחמים; בחכמה בתבונה ובעת, דת' "ה' בְּחֻמָּה יִסַּד אֶרֶץ כֹּזֵן שְׁמַיִם בְּתִבְנֵהוּ בְּדַעְתוֹ תְּהוֹמוֹת נִבְקְעוּ" (משלי ג כ); כח ובגבורה, דת' "מִכֵּן הָיִים בְּכֹחוֹ נִאָּזַר בְּגִבּוֹרָה" (תהלים סה ז); בגעה, דת' "עֲמֹדֵי שָׁמַיִם יִדְפְּפוּ וַיִּתְמָהוּ מַעְרָתוֹ" (איוב כו יא); בצדק ובמשפט, דת' "צִדְקָה וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כְּסֻף" (תהלים פט טו); בחסד וברחמים, דת' "זָכַר רַחֲמֶיךָ יְיָ וַחֲסֶדְךָ יְיָ מַעֲלֵם הַקָּה" (תהלים כה ו). רב מדגיש במאמר את ההיבט הערכי-המוסרי: יש צורך בערכים מוסריים כדי לברוא, ולא רק בחכמה ובכח. יתר על כן, ערכים הערכיים-המוסריים מהווים חטיבה גדולה יותר מחטיבת החכמה ומחטיבת הכח (שלושה – בחכמה בתבונה ובעת; שלושה – כח ובגבורה ובגעה; וארבעה – בצדק ובמשפט, בחסד וברחמים). על מאמרו של רב ובעיקר על השפעתו ביצירה בדורות הבאים, אתייחס ביתר פירוט, א"ה, במאמר מיוחד.